पाठ-३०
मुद्रणत्रुटिशोधनम्

सारान्शः

समक्षं पुस्तकाकारे सम्यक् व्यवस्थिता ज्ञानविज्ञानपूरिता पाठ्यसामग्री विराजते। भवतः किं जानाति भवान् यत् एतस्य पुस्तकस्य वर्तमानरूपसम्पादनात् पूर्वं किं किं कृतम्? नूनं पाठ्यक्रमनिर्माणं, पाठानां लेखनं, तेषां क्रमानुसारम् आयोजनं, ततः सम्पादनं मुद्रणसमये त्रुटीनां संशोधनं, पुनः मुद्रणे त्रुटीनां निराकरणं, चित्रसंयोजनम् इत्यादयः। त्रुटिसंशोधननार्थ कानिचित् सुनिश्चिचिह्नानि एव प्रयोज्यन्ते । मुद्रणत्रुटिशोधनम् अत्यधिकं महत्त्वपूर्णं कार्यम् । यदि लेखकस्य त्रुटिशोधकस्य वा अज्ञानतया असावधानतया क्षिप्रकारितया वा मुद्रितसामग्रयां काश्चित् त्रुटयः अवशिष्टाः तर्हि उत्कृष्टा अपि रचना त्रुटिपूर्णा जायते । एतादृशी रचना विद्वत्समाजे न आद्रियते।

मुद्रणसाधनानि

प्रारम्भे मुद्रणम् अतीव कष्टसाध्यं दुष्करं च आसीत्। शब्दव्यवस्थापकः पाण्डुलिप्याः व्यवस्थापनं करोति स्म । सः काष्ठखण्डेषु (stick) पृष्ठस्य आकारानुरूपं रचनायाः स्वरूपानुरूपं च अक्षराणां व्यवस्थापनं कृत्वा व्यवस्थापितां सामग्रीं 'गैली' इत्यस्मिन् लौहपात्रसदृशे उपकरणे स्थापयति स्म। पृथक्-पृथक् कार्याणां कृते पृथक्-पृथक् 'गैलीनां प्रयोगः क्रियते स्म।
साम्प्रतं तु सङ्गणक-युगं (Computer Age) वर्तते । प्रकाशनक्षेत्रे डीटीपी 'डेस्कटॉप पब्लिशिंग' इति सॉफ्टवेयर–कार्यक्रमः (program) सर्वविधं भवतः साहाय्यं कर्त्तु सन्नद्धः। अस्मिन् पृष्ठानां यथेष्टं विशिष्टं रूपनिर्माणं कर्तुं शक्यते। महत्त्वपूर्णानां तथ्यानां म जूषायां स्थापनं, तालिकानिर्माणं, सूचनानां विविधप्रकारेण उल्लेखनं सर्वम् अनायासं कुडुप (button) संपीडनमात्रेण (press) सम्भवम् । मुद्रणसामग्रयाः विविधेषु आकारेषु (fonts) विविधेषु आयामेषु, विविधासु च शैलीषु प्रसाधनं सम्भवम् ।

आवश्यकोऽयं ज्ञानम्

त्रुटिशोधनस्य प्रमुखाः नियमाः-

- त्रुटिशोधकेन मुद्रितसामग्र्याम् अशुद्धिस्थाने केवलं निरस्तीकरणचि (/) प्रयोज्यम् ।
- सदैव स्पष्टानां सुपाठ्यानाम् एव संकेत चिन्हानां प्रयोगः करणीयः अन्यथा शब्दव्यवस्थापकेन नूतनानाम् अशुद्धीनां सम्भावना जायते ।
- सदैव पाण्डुलिपि- अनुरूपमेव संशोधनं करणीयम् ।
- अन्तिमरूपेण मुद्रणाय त्रुटिशोधकेन पृष्ठसंख्या, शीर्षकम् अध्यायानां शीर्षकानि, आरेखाः, चित्रादीनि च सावधानतया निरीक्षणीयानि ।
- त्रुटिशोधनस्य चिंहनि
- मुद्रितप्रत्याम् (Proof) अशुद्धीः चिह्नीकर्तुं येषां सङ्केतानां प्रयोगः क्रियते तानि एव मुद्रणशोधनस्य चिनि कथ्यन्ते ।

योग्यतां वर्धयत

विराम चिन्हानि

मुद्रणत्रुटिशोधनस्य कार्यार्थं विरामचिन्हानां सम्यक् ज्ञानम् अनिवार्यम्। लेखनकार्ये शब्दानां वाक्यानाम् उपवाक्यानां च परस्परं सम्बन्धद्योतनार्थं, विषयविशेषस्य विभिन्नेषु भागेषु विभजनार्थं, पठने विरामार्थं च येषां चिन्हानां प्रयोगः क्रियते तानि विरामचिन्हानि कथ्यन्ते।

सामान्य-चिंहानि-

<table>
<tr><th></th><th></th><th>अशुद्ध रूपम्</th><th>शुद्ध रूपम्</th></tr>
<tr><td>(i)</td><td>L</td><td>भाLरतं विशालं राष्ट्म्</td><td>भारतं विशालं राष्ट्म्</td></tr>
<tr><td>(ii)</td><td>De</td><td>शासन/सस्य निर्वहणे क्लेशाःसन्ति</td><td>शासनस्य निर्वहणे क्लेशाःसन्ति</td></tr>
<tr><td>(iii)</td><td>#</td><td>यथा|राजा तथा प्रजा</td><td>यथा राजा तथा प्रजा</td></tr>
<tr><td>(iv)</td><td>⌒
‿</td><td>भारतस्य कीर्तिः अ द्य</td><td>भारतस्य कीर्तिः अद्य विश्वे प्रसृता।</td></tr>
<tr><td>(v)</td><td>(It)</td><td>भगवद्गीता कि×pn+ v/hrk</td><td>Hkxonxhrk foxpn/hrk</td></tr>
<tr><td>(vi)</td><td>Bold</td><td><u>lR;eso</u> t;rs</td><td>lR;eso t;rsA</td></tr>
<tr><td>(vii)</td><td>Ls ↑</td><td>lR;aon</td><td>lR;aon</td></tr>
<tr><td>(viii)</td><td>Ls ↓</td><td>lR;aon</td><td>lR;aon</td></tr>
<tr><td>(ix)</td><td>☐</td><td>/ucyeso ekua ;ksX;rrk;k%</td><td>/ucyHksn;ksX;rk;k%ekue~</td></tr>
<tr><td>(x)</td><td>L</td><td>fo|kfookn; /ua enk;Lशक्ति_</td><td>विद्याविवादाय धनं मदाय शक्ति.......</td></tr>
<tr><td>(xi)</td><td>//</td><td>तेषा विषये न जानीमः। स्वार्थ
सम्पादं प्राणिनां सहजः
स्वभावः। सर्वं स्वार्थ समीहतं
रतिमाघः वदति</td><td>तेषां विषये न जानीयः।
स्वार्थसम्पादनं प्राणिनां सहजः स्वभावः।
सर्वः स्वार्थ समीहते इति माधः वदति</td></tr>
<tr><td>(xii)</td><td>L,
L;L,</td><td>उपकारः साक्तादेव भवेत् Lन
परम्परायै शीघ्रमेव भवेत् L
न कालक्रमेण हन्ति</td><td>उपकारः साक्तादेव भवेत्,
न परम्परायै; शीघ्रमेव
भवेत्, न कालक्रमेण इति।</td></tr>
<tr><td>(xiii)</td><td>←</td><td>यः सर्वेषां हिताय सः सर्वार्थः
←सर्वार्थे अपि स्वार्थः अस्ति।</td><td>यः सर्वेषां हिताय सः सर्वार्थः
सर्वार्थे अपि स्वार्थः भवति।</td></tr>
<tr><td>(xiv)</td><td>Set Margen</td><td>यः सर्वेषा हिताय सः सर्वार्थः
सर्वार्थे अपि स्वार्थः अस्ति।</td><td>यः सर्वेषा हिताय सः सर्वार्थः
सर्वार्थे अपि स्वार्थः अस्ति।</td></tr>
<tr><td>(xv)</td><td>⁝X⁝ Para Missing</td><td>विदेशेषु भारतीयानांप्रगतिः
(यथावत्) हर्षप्रकर्षं जनयति।</td><td>विदेशेषु भारतीयानां
प्रगतिः हर्षप्रकर्षं जनयति।</td></tr>
</table>

अधिकाङ्कानाम् अर्जनं कथं भवेत्

- पाठस्य सम्यक् रूपेण अध्ययनं कृत्वा भावम् अवगच्छेत।
- पाठे आगतानां कठिन शब्दानां व्याकरणात्मक स्वरूपं जानीयात् ।
- अधिकाधिक अध्याये संदर्भित विषयाणां अध्ययनं कर्तव्यम्।

स्व मूल्याङ्कनम् कुरुत

- अध्यायस्य भावं स्व शब्दैः वर्णयत ।
- अध्याये आगतानां व्याकरण बिन्दुनां अभ्यासं कुरुत ।
- मूल पाठस्य अभ्यासं कुरुत।